

Nyáry Pálnak az egész kísérletről.³ Messzemenő következtetések levonása nélkül csupán megemlítem, hogy a levél alaphangja nagyon is megegyezik „Az Erdélynek siralmas éneke” alaphangjával. Csáky még februárban is kísérletezik, s február 21-én ugyancsak Nyáry Pálhoz írt levelében e jellemző sorokat írja: „... megszüledett az mi nemzetségünk, tétova vonat-tatik a dolog, *fegyver által nem látom semmi jóra menjen a dolgunk*, szegény hazánk szörnyen pusztul mindenik nemzetség miatt, én eluntam vala az háborut, úgy jüttem vala ez földre; ím itt is megtanála az jó isten”.⁴ Ez az utóbbi félmondat további utalásokat is nyújt számunkra. Csáky István ugyanis erdélyi, helyesebben Bihar megyei volt, s 1598–1602. között, mint a Habsburg párt egyik vezető tagja, jelentős szerepet játszott Erdély politikai életében.⁵ 1602-ben odahagyta Erdélyt s Sáros vármegyében vásárolt birtokaira vonult, itt tartózkodott egészen 1605 nyaráig.⁶

Ezek után talán közelebről kijelölhetjük „Az Erdélynek siralmas éneke” keletkezésének időpontját. Aligha tévedünk, ha azt 1605. januárja és februárjára tesszük, mert egyedül csak ebben az időpontban volt aktuális a Bocskai és Básta közötti megegyezés, ill. ez akkor már meg is hiúsult. Az 1605 nyarán kezdődő béketárgyalásokban már Mátyás főherceg szerepel, Básta nem.⁷

Ha nem is mondhatjuk ki teljes igazság igényével a szerző nevét, de annyit megállapíthatunk: sokkal valószínűbb, hogy a szerző nem Illésházy István, hanem Csáky István volt. Illésházy szerzősége ellen szól az, ami Csáky szerzőségét támogatja: a vers címe Erdéllyel áll kapcsolatban. Elképzelhető, hogy az Erdélyben évekig vezetőszeret játszó Csáky István e címet adta versének, ellenben az Erdéllyel soha semmiféle kapcsolatban nem álló Illésházyról ez alig tehető fel. Csáky István egész politikai tevékenysége, evangélikus vallása, ebből következő nézetei, törökellenessége pontosan beleillik a vers politikai alapelveibe.

S végezetül helyesbítenének tartjuk Eckhardt azon állítását is, mintha Illésházy már hazaérkezése és Bocskaihoz való csatlakozása előtt (1605 nyara) közvetített volna a két fél között. Tudomásom szerint Illésházy először csak egy 1605. január 6-án kelt levelében, melyet Bocskaihoz írt, foglalkozik a kiegyezés kérdéseivel s maga is az ellentétek békés elintézése mellett foglal állást.⁸ Addig pedig egyetlen célt akar elérni: birtokainak visszaszerzését az udvartól, kérvényezések útján. Egyúttal felajánlja azt is, hogy *rehabilitálása után* hajlandó békét közvetíteni.⁹ Miután ez nem következett be, Illésházy a felkelőkhöz csatlakozott s 1605 nyaratól tényleg a kiegyezesen munkálkodott.

Ami pedig a „szerzés irodalmi feltételeit” illeti, azok Csáky Istvánnál éppúgy megvoltak, mint Illésházy Istvánnál.

BISZTRAY GYULA

ILLÉSHÁZY VAGY CSÁKY ISTVÁN?

A Klaniczay Tibor és Stoll Béla szerkesztésében nemsokára meginduló Régi Magyar Költők Tára I. kötetében a Bocskai-kori verseknek, köztük a Bánkúti Imre által érintett költeménynek sajtó alá rendezése nekem jutott feladatul. Indítatva érzem tehát magamat, hogy a fenti cikkhez hozzászóljak, függetlenül attól, hogy Eckhardt Sándor szintén kíván-e foglalkozni a cikkel, vagy sem.

A szóbanlevő költeményhez tartozó, sajtóra kész jegyzeteimben ugyanis már állást foglaltam. A leghatározottabban elfogadtam Illésházy István szerzőségét. Eckhardt Sándor érveit oly meggyőzőeknek tartom, hogy szinte csodálkozom: régebbi irodalomtörténészeink, Toldy Ferenc, Dézsi Lajos, vagy akár Thaly Kálmán is hogy nem gondoltak Illésházyra?! Hiszen a vers mondanivalója, tartalmi és formai elemei annyira egybevágnak Illésházy gondolkodásával és írásaival!

³ Tört. Tár. 1878. 823–824. l.

⁴ Tört. Tár. 1878. 826–827. l. (Kiemelés tőlem. B. I.)

⁵ L. Deák Farkas előbb id. művét.

⁶ Uo. 32–33. l.

⁷ Vö. Ráth Károly: Az alkudozások kezdete Bocskay Istvánnal, az 1605-ik év nyarán. Sz., 1867. évf. 317. és köv. l.

⁸ Tört. Tár. 1878. 7–13. l.

⁹ Károlyi Árpád: Illésházy István hűtlenségi pöre. Bp. 1883. 152–161. l.

Sőt nemcsak hogy teljesen meggyőzőeknek tartom Eckhardt Sándor érveit, hanem a vershez fűzött jegyzeteimben még további tárgyi, stíláriis bizonyítékokat is felsoroltam. Sokkal alkalmasabbnak gondolom ezúton fejteni ki ellenérveimet Bánkúti Imre föl-
tevéseivel szemben, mint hogy utóbb egy szövegközlő gyűjtemény jegyzetanyagában kelljen folytatnom polémiát.

Csáky Istvánról a legfőbb tudnivalókat Deák Farkas foglalta össze *Adatok a „nagy” Csáky István életéből* c. tanulmányában. Bp. 1877. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. 7. köt.)

Ez a 39 lapra terjedő, nagyrészt adatközlő tanulmány a cikkírónak is legfőbb forrása. Ennek alapján veti fel a gondolatot, hogy a szóbanlevő versnek szerzője inkább lehetett Csáky, mint Illésházy.

A Bánkúti Imre által Csáky mellett felsorakoztatott érvek mennyiségben és minőségben alig állíthatók az Eckhardt Sándor által Illésházy mellett felsorakoztatott adattár mellé.

Deák Farkas tanulmányából és általában a Csáky Istvánra vonatkozó ismeretanyagból a cikkíró is, s más is mindössze ennyit olvashat ki:

Csáky István (élt 1570—1605) a XVI—XVII. századfordulón egyike volt Erdély vezető főurainak, aki a legkülönbözőbb pártállások mellett is ügyes, vitéz katonának, az erdélyi hadsereg szerencsés hadvezérének bizonyult. Mint e zavaros korszak számos becsvágyó főurától, úgy tőle sem állt távol a gondolat, hogy megszerezze az erdélyi fejedelmi trónt. 1602-ben odahagyta Erdélyt, így tudja a cikkíró is, és Sáros megyében vásárolt birtokaira vonult, s ott tartózkodott 1605 nyaráig.

Csáky István életének ezt a szakaszát, közelebbről 1605 január-februárját tartja a cikkíró a vers szerzetése legvalószínűbb időpontjának, „mert egyedül csak ebben az időpontban volt aktuális a Bocskay és Básta közötti megegyezés, illetőleg az akkor már meg is hiúsult.”

Egyik legfőbb ütőkártyája Csáky mellett az, hogy „a vers címe Erdéllyel áll kapcsolatban”. Szerinte: „elképzélhető, hogy az Erdélyben évekig vezető szerepet játszó Csáky István e címet adta versének, ellenben az Erdéllyel soha semmiféle kapcsolatban nem álló Illésházyról ez alig tehető fel”. [!]

Másik bizonyítéka az, hogy „a szerzés irodalmi feltételei” Csáky Istvánnál „éppúgy megvoltak, mint Illésházy Istvánnál”. [!]

A felhozott érvek annyira általánosságok között mozognak s oly erőtlenek, hogy kizárólag e „föltevés” látszata és valószínűsége ellenében érdemes velük foglalkozni.

Először is: önkényes és alaptalan az a megjegyzés, hogy az Erdély sorsa iránti érdeklődés kettejük közül csak Csákyban lehetett meg, minthogy ő erdélyi, Illésházy pedig felsőmagyarországi volt!

Aki így ítél: nem gondolta végig a korszak magyar történelmét! Erdély sorsa a hasburgi Magyarország legjobbjainak is éppúgy szívügye volt, mint az erdélyieknek. Elég a század és az egész magyar történelem egyik legnagyobb alakjára, Zrínyi Miklósról hivatkoznunk. Zrínyi sohasem látta Erdélyt, de írásaiban az erdélyi kérdést a legnagyobb bölcsességgel s amellet szenvedélyes odaadással fejtegeti.

De nincs igaza a szerzőnek Illésházy személyével kapcsolatban sem, mert Illésházy írásaiban, levelezésében is fontos helye van Erdélynek. Ezt majd utoljára tartogatott érvem is megmutatja.

A cikkíró azzal is gyöngíteni próbálja Illésházy szerzőségének valószínűségét, hogy odaveti néhány emberi hibáját: birtokszerző mohóságát és közvetítő munkájának üzleti háttérét. Senki sem tagadja, hogy Illésházy emberi alakja nem mondható eszményinek, s ezek a foltok valóban odatapadnak emlékéhez. Jellemét Eckhardt sem szépfittette: „Ezt az igen vagyonos embert, ki éjjel-nappal birtokainak gyarapításán fáradozott és apróbb hasznokért még nemtelen cselekedetekre is képes volt, főbenjáró perbe keverték Rudolf emberei...” olvassuk szóbanlevő tanulmányában (IK. 1955. 4. sz. 421. 1.).

De vajon mennyiben méltóbb e szép vers szerzőségére az a „nagy” Csáky István, aki Deák Farkas közlése szerint szintén szemérmetlen mohósággal harácsolta vagyonát, s ráadásul: vitézi kardját válogatás nélkül bocsátotta az Erdélyt dúló Mihály havasalföldi vajda és Básta György rendelkezésére! Mihály vajda parancsára a színmagyar Bánffyhunyadiot felgyújtatta és leégette, Básta hadait pedig ismételen pénzelte (Deák Farkas id. m. 22, 27. és 34. 1.).

Illésházy szerzőségét a vers szelleme, tartalma önmagában is elfogadtatja. A verset olyan valaki írta, aki higgadtan nézi az erdélyi hatalomért folyó küzdelmet magyar és német párt között, ugyanakkor, amikor a harmadik fél: a török tovább erősíti hatalmát. A versből kétségtelenül józan szellem árad ki, bizonyos élettapasztalatokból leszűrűt bölcsesség, mely megfontoltan mérlegeli a dolgokat, s a két szembenálló fél, Bocskai és Básta iránt teljesen nyugodt, tárgyilagos, elfogulatlan közvetítőként áll. Ez a magatartás egészen ráillik a hetven

év körüli Illésházyra, akit Bocskai mindig szeretettel és tisztelettel „kedves apámuramnak” szólított.

De vajon hogyan lehet ráerőszakolni ezt a nyugodt, kiegyensúlyozott, igazi diplomatahangot és emelkedett szellemet arra a forrófejű, Bocskainál tizenöt évvel fiatalabb Csáky Istvánra, aki az egyik félnek, Bástának bizalmas barátja, mondhatni kegyence volt, Bocskait pedig elszántan gyűlölte; Erdélyben, politikai szereplése idején az országgyűlésen gyalázta, kimondatta jószágvesztését és száműzetését (ld. Deák Farkasnál 29–30. l.), ellenben Kassán a már fejedelmi széken ülő Bocskai elé meghunyászkodva vitte hódolatát (ld. m. 35. l.). Bocskai megbocsátott neki, de a szájhagyomány mégis a fejedelem nevével hozta kapcsolatba — perze minden alap nélkül — Csáky hirtelen halálát (ld. mű 37–38. l.).

Végül önkényesnek tartjuk az Illésházy és Csáky irodalmi és műveltségi feltételeinek azonosítását is. Mert míg Illésházyról tudjuk, hogy külföldet járt, európai látóköri, a kor műveltségi színvonalán álló s igen jó pennájú főúr volt, amit kőtetremően hátra hagyott iratai, levelei is bizonyítanak, addig Csáky Istvánnak mindössze csekély számú levele maradt hátra, melyekből az átlagos iskolázottságnál többet kiolvasni alig lehet.

S most utójára hadd közlöm stílári bizonyítékaimat, melyekkel versmagyarázatomban megpótlottam Eckhardt Sándornak önmagukban is helytálló és meggyőző érveit.

Amikor Bocskai halála után, végakarata ellenére nem Homonnai Bálint, hanem a beteges, öreg, kapzsi Rákóczy Zsigmond lett a fejedelem, a magyarországi tanács veszélyesnek tartotta a szerencsi várúr erdélyi kalandját, minthogy a Habsburg király is, a török szultán is egyetértett Homonnai Bálint személyében. A magyarországi tanács megbízásából előbb Illésházy István, majd Thurzó György is komoly intelligenciával fordult Rákóczy Zsigmondhoz, a fejedelemségről való lemondásra szólítva fel őt, mert csupán egyéni érdekeire alapított kísérlete nemcsak Erdélyt, hanem Magyarországot is súlyos válságba, újabb testvérháborúba, végromlásba is sodorhatja... (Íme a magasabb szempont, amely miatt nem erdélyi államférfiak is annyira fontosnak tartották, annyira szívükön hordták Erdély sorsát!)

Illésházy István trencsényi várából 1607. március 12-én intézte levelét Rákóczy Zsigmondhoz (Szepey Laczkó Máté krónikájának keretében kiadta Mikó Imre: Erdélyi Történelmi Adatok. III. köt. 1858. 117–119. l.).

Nos, aki Illésházyznak ezt a levelét és a szóbanforgó verset együtt olvassa, mégjobban meggyőződhet arról, hogy a két frászmű szerzője egy és ugyanazon személy. A vers és a levél szelleme, felfogása, a magyarság egyetemes érdekeit tekintő szempontjai mellett bizonyos egyéni hangsúly, azonos érvelő módor, és ami a legfeltűnőbb: azonos stílus, azonos szavak, fordulatok és mondatok is felismerhetők bennök!

Illésházy udvariasan, de határozott hangon szólítja fel Rákóczy Zsigmondot a lemondásra; ugyanakkor nem mulasztja el igen erélyesen, már-már fenyegető hangsúllyal figyelmeztetni, hogy tetteiért felelnie kell az Isten előtt, sőt esetleg még előbb, már itt a földi életben is...

Ha egybevetjük a levél e részeit a vers megfelelő strófaival, éppúgy észrevehetjük az analógiát, mint ahogy a magyarság érdekeinek képviselője is azonos a levélben és a versben egyaránt.

A levélben: „Azt beszélék, hogy kegyelmed hátra vetvén azokat a végzéseket, akiket a szegény ország sok kárával és vére hullásával végre való megmaradására valót végezett volna, semmivé akarná tenni... Senki nem lehet oly vak, a ki ezt által nem látja, hogy ha Erdélyben török férkezik, hát Magyarországnak el kell belőle veszni. Immár azért ha ezen az úton, a kít végeztünk, megtarthatjuk Magyarországnak és a keresztyénségnek javára, micsoda lelkiismeretű magyar az, aki hazájának és a magyar nemzetnek javát és megmaradását inkább nem kívánja, hogynem a maga hasznát... De legfőképpen az Istennek ítéletitül féljen kegyelmed; bizonynyal higgye kegyelmed, hogy az Úr Isten igen igaz bíró... Higgye kegyelmed, hogy sem német, sem magyar, sem semmi nemzet nem dicséri ezt a kegyelmed dolgát és maga haszna keresését, sem az Úr Isten sem fogja kegyelmedet nyomóssá tenni benne...”

A versben :

8. vsz.: Halálos ellenség az török nemzetség, bár egymással ne víjjonk...
12. vsz.: Meggondolja embör: miért kardra kelljön, mert fűhadnagy [= Krisztus] azt látja, Higgyjed: ő népének háborgatásáért erejét megmutatja, Azki ellenkődik, vele viaskodik, nagy hamar azt megrontja.
24. vsz.: De az igaz Isten szömei hívekön valakik ötet félük...
27. vsz.: Intlek mindkét felől, pártoló két részről: háborútok szálljon le, Legyön egyezségötök hitben, azeretben, egymásra ne törjetez, Valljon s országunknak, nyomorult hazánkknak ebben haszna vagyon-e?

De álljanak itt az 1607. évi levélnek és az 1605. évi versnek egyéb, szinte szó szerinti egyezései is:

A levélben: „Azért kegyelmed jól meglássa mind az *eleit*, mind a *közepit*, és a *végét* is ennek a dolognak...”

A versben:

7. vsz.: *Eredeti* [= eredete, eleje] nem jó, *közepi* tikozló, *végét* csak Isten tudja...

A levélben: „Sokkal könnyebb háborúságot indítani, hogysem békességet szerzeni...”

A versben:

14. vsz.: Könnyű az embörnek, gonoszul készültnek egy hadat indítani,

De nehéz magátul, maga erejétül nyereségben szállani...

A szép vers szerzőségét tehát Illésházytól csak olyan kortársa számára lehetne elvitatni, akinek javára több, de legalábbis ugyanannyi bizonyítékot — és pedig nem általánosságok között mozgó, hanem a fentiekhez hasonlóan, részletesen bemutatott tárgyi bizonyítékokat — találna valaki, mint amennyit Eckhardt Sándor felsorolt, — kiegészítve az itt elmondottakkal.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET

1956. évi I. számának tartalma

Sötér István: Jókai és a Rab Ráby

Tóth Dezső: Vörösmarty és a Zalán futása

Vita

Vita Ady Endre összes műveinek kritikai kiadásáról

Lengyel Dénes: Magyar irodalmi olvasókönyv

Tóth Dezső: Báthory és Bethlen alakja Móricz Tündérm kertjében

K. Deme László — *Barta János*: Vita egy Jókai-regényről

Adatok és adalékok

Komlövski Tibor: Adalékok Ady és a régi magyar költői nyelv kérdéséhez

Szemle

Jenei Ferenc: Balassi Bálint összes művei

Oltványi Ambrus: Jókai Mór: Írói arcképek

Orosz László: Kármán József válogatott művei

Bohus Magda: A magyar irodalom helyi hagyományai

Lengyel Dénes: Jókai Mór: Törökvilág Magyarországon

Szabó György: A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája

Nemeskürty István: Pap Károly: A hőszobor

Koczogh Ákos: Mark Twain: Jámbor lelkek külföldön

Fodor Ilona: Fűsi József: Az aszódi diák

Lakits Pál: Anatole France: Ludláb királynő

Almási Miklós: Goncsarov: Szakadék

Köpeczi Béla: A román novella-irodalom klasszikusa: Ioan Slavici

Sziklay László: Komlós Aladár: Komjáthy Jenő